

aklı, hayâlî ve hissî varlıkla ilişkisi üzerinde durduktan sonra varlık mertebeleri bahsine geçer. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den itibaren sûfîlerin büyük önem verdiği varlık mertebelerini sûfî müellifler üçlü, beşli, yedili tasniflerle ve istisnâî olarak kırklı tasnifle incelemişler, varlığın bu mertebelerde nasıl taayyün ettiğini ve onun gerçekte "bir" olduğunu açıklamışlardır.

et-Tuhfetü'l-mürsele'de varlık mertebeleri yedili taksimle ele alınır. Birinci mertebeye lâ-taayyün mertebesi, ikinci mertebeye taayyün-i evvel, üçüncüsü taayyün-i sâ-nî mertebesidir. Mertebeye tasniflerinde ilk üç mertebeye bir yanda, diğerleri bir yanda ele alınmıştır. Bu durumu Burhânpûrî ilk üç mertebenin Hak mertebeleri olması ve yaratılmamış olmasıyla açıklar. Üç mertebenin ardından ruhlar mertebesi, misal mertebesi ve şehâdet mertebesi gelir. Bunlar yaratılış mertebeleridir. Mertebeler insân-ı kâmil mertebesiyle tamamlanır. Mertebelerin veya taayyünün insân-ı kâmilde maksadına ulaşması sûfîlerin ahlâk, seyrü sülûk bahsiyle varlık bahsini birleştirdikleri yerdir. Çünkü vahdet-i vücûdun ana düşüncelerinden biri varlığın bir amaçla insana doğru taayyün etmesidir. Bu süreç nüzûl sürecidir ve insanın kemale ermesiyle süreç bu defa urûc ile ikmal edilir ve daire tamamlanmış olur.

Burhânpûrî risâlesinde vahdet-i vücûdu izah için bazı örnekler vermiştir. Bu örnekler, sınırlı bir derecede de olsa vahdet-i vücûdu açıklarken aynı zamanda bu konuda düşülen vehimleri ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu bağlamda en çok buharı ve buz misali veya ağaç-çekirdek misali verilir. Müellif, vahdet-i vücûda delil teşkil edecek âyet ve hadislerle yer vererek ilk tasavvuf kitaplarından beri görülen tasavvufî görüşlerin âyet ve hadislerle (iki şahit) teyidi geleneğine uymuştur. Burhânpûrî'nin zikrettiği âyetler Allah'ın her şeyle beraberliği, her şeyi var etmesi gibi O'nun sürekli yaratıcılığını ve eşya ile birlikteliğini anlatan âyetlerdir. Hadisler de aynı mânada birleşir. Müellifin vahdet-i vücûd anlayışının, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî'de de görüldüğü üzere Hakk'ın eşya ile sürekli beraberliğiyle eş anlamda olduğu anlaşılmaktadır.

Seyrü sülûkle ahlâk irtibatını insân-ı kâmil üzerinden kuran Burhânpûrî nüzûl ve taayyün kavramlarının mukabili olarak urûc ve tekâmül kavramını kullanır. İnsan urûcunu tamamladığında varlık onda kemaliyle taayyün eder ve en kâmil varlık haline gelir. Müellif, Hz. Peygamber'in en kâ-

mil varlık olmasını bütün varlık hakikatlerinin kendisinde taayyün etmesiyle açıklar. Ahlâkla Resûl-i Ekrem arasında ilgi kurarak tasavvufun başka bir yönüne değinir. Vahdet-i vücûd üzerinde ortaya çıkan görüşlerde dile getirilen bazı yanlış anlamalara yönelik eleştirilerde bulunur. Sünnete uyarak ahlâkî kemale erdirmenin gerekliliğini vurgulayıp meseleyi tasavvufî bir gayeye bağlar.

Tuhfe önce üzerine bir şerh yazan Harîrîzâde Elif Efendi, ardından Ahmet Avni Konuk ve İsmail Fenni Ertuğrul gibi müelliflerin atıflarıyla Tanzimat sonrasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında aydınlar tarafından tanınmış, bu dönemde ortaya çıkan İbnü'l-Arabî ilgisine ve tasavvuf anlayışına belirli bir katkı sağlamıştır. Bu sebeple vahdet-i vücûd etrafında oluşan literatür içinde kitabın kayda değer bir yerinin bulunduğu söylenebilir. İlk defa Nûreddin Râyizî tarafından Malayca'ya tercüme edilen eser üzerine şerhler yazılmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. En önemli şerhi Abdülganî en-Nablusî'nin *Nuḥbetü'l-mes'ele şerhu't-Tuhfeti'l-mürsele* adlı kitabı olup *el-Kavlü'l-metîn fi beyâni tevḥîdi'l-ârifin* adıyla basılmıştır (Kahire 1344). İsmail Fenni Ertuğrul, özellikle *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî* adlı eserinde (İstanbul 1928) geniş ölçüde bu şerhten yararlandığı gibi Nablusî'nin şerhine atıfla risâleyi *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*'nde (İstanbul 1928) serbest bir şekilde tercüme etmiştir. Nablusî'nin şerhi Ekrem Demirli tarafından *Âriflerin Tevhîdi* adıyla Türkçeye çevrilmiş (İstanbul 2003), *et-Tuhfetü'l-mürsele*'nin tercümesi aynı bir bölüm halinde verilmiştir. Eseri Sa'diyye tarikatı şeyhlerinden Elif Efendi *el-Kelîmâtü'l-mücmele fi şerhi't-Tuhfeti'l-mürsele* adıyla Türkçeye çevirmiş (İstanbul 1342) ve şerhetmiştir. Eserin diğer şerhleri şunlardır: İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *el-Akvâ-lü'l-celîle 'ale'l-vesîle (Şerhu't-Tuhfeti'l-mürsele)*; İbrâhim b. Hasan el-Kûranî, *İt-hâfî'z-zekî bi-şerhi't-Tuhfeti'l-mürsele ile'n-nebî*; Abdurrahman b. Abdullah b. Hüseyin el-Bağdâdî es-Süveydî, *Keşfü'l-hucubi'l-müsbile 'an harâ'idî't-Tuhfeti'l-mürsele* (Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 564). Eser Abdülhâdî (John Gustaf Aguéli) tarafından Fransızca'ya tercüme edilip *Le traité de l'unité dit d'Ibn Arabî* (Paris 1977) içinde yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *el-Kavlü'l-metîn fi beyâni tevḥîdi'l-ârifin: Nuḥbetü'l-mes'ele şerhu risâleti't-Tuhfeti'l-mürsele*, Kahire, ts.

(Mektebetü ve matbaatü M. Ali Subeyh ve evlâdüh); Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 32*; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûḥ ve'l-ḥavâşî*, Ebûzabî 1425/2004, I, 564; Mercân Efsâriyân, "Burhânpûrî", *DMBİ*, XII, 50-51.

EKREM DEMİRLİ

TUHFETÜ'n-NÜZZÂR

(تحفة النظار)

İbn Battûta'nın

(ö. 770/1368-69)

Rihletü İbn Battûta adıyla da tanınan seyahatnâmesi

(bk. İBN BATTÛTA).

et-TUHFETÜ'Z-ZEKİYYE

(التحفة الزكية)

Memlûk Kıpçak Türkçesi sözlüğü ve dil bilgisi kitabı.

Mısır ve Suriye'de Türkler'in kurduğu Memlûk Devleti'nde yönetici sınıf Türk olduğundan Arap dil âlimleri bu sınıfın dilini öğrenmek ve öğretmek için iki dilli sözlük-dil bilgisi niteliğinde eserler kaleme almışlardır. Bunların yanı sıra bölgede yetişen Türk âlimleri de Araplar'a Türkçeyi öğretmek amacıyla aynı usulle Kıpçak Türkçesi'nin söz varlığını ve dil bilgisi kurallarını anlatan eserler yazmışlardır. Memlûk Kıpçakçası'nı ele alan en eski eser Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin 712'de (1312) tamamladığı *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk*'tir. İkinci önemli eser yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*'dir. T. Halasi-Kun'a göre eserin müellifi, Memlûk Devleti'nde kâtip olup Mısır ve Suriye'de görev yaptıktan sonra 1363 yılında Dimaşk'ta ölen, Ebû Hayyân'ın Doğu Kıpçak kökenli öğrencisi Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî'dir. Bilinen tek yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyüddin Efendi, nr. 3092). Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki, Kilişli Rifat (Bilge) tarafından istinsah edilen nüshası da doksan bir varak olan bu yazmaya dayanmaktadır. *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda kitap, yanlışlıkla Şerefeddin Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Yûsuf el-Endelüsî'ye nisbet edilmektedir.

Müellif eserin başlarında çalışmasını Kıpçak Türkçesi'ne dayandığını, ancak bazan Türkmenler'in dilinden de örnekler kaydettiğini belirtmekte ve Kıpçak Türkçesi'nde kullanılan harflerin / seslerin sayısı hakkında bilgi vermektedir. Bu arada, bir yerde (vr. 2^b) Ebû Hayyân el-Ende-

et-TUHFETÜ'Z-ZEKİYYE

İslâmi'ye göndermede bulunmaktadır. Her iki sözlük tertip bakımından birbirine benzerdir. Ancak *Kitâbü'l-İdrâk*'in sözlük bölümünde madde başları Türkçe olup karşılıkları Arapça'dır; *et-Tuhfe*'de ise madde başları Arapça'dır, karşılıkları Kıpçak Türkçesi'yle veya tarihî Türkmence olarak verilmiştir. *et-Tuhfetü'z-zekiyye* ile *Kitâbü'l-İdrâk*'in dil bilgisi bölümleri büyük ölçüde örtüşmektedir (Özyetgin, s. 57).

et-Tuhfetü'z-zekiyye iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Arapça-Türkçe sözlüktür. Burada Arapça kelimeler ebced harfleri sırasına göre dizilmiş, her harfte önce isimler, ardından fiiller sıralanmıştır. Hemze kısmında da isimler ebced harfleri sırasına dizilmiş olmakla birlikte burada organ isimleri, at renkleri, at koşumu, yeryüzüyle ilgili kavramlar, yiyecekler gibi konu başlıkları yer almakta, fiillerin belirli geçmiş zamanları gösterilmektedir. Sözlük de ebced harflerine göre alfabetik düzenlenmiştir. Eserde yaklaşık 3500 Türkçe kelime yer almaktadır. Gramer bölümü çok kısa olup klasik Arap dil bilgisi ayrımlarına göre Kıpçak Türkçesi'nin isim ve fiille ilgili belli başlı konuları işlenmiştir.

et-Tuhfetü'z-zekiyye üzerine ilk çalışmayı 1902 yılında Şemseddin Sâmî gerçekleştirmiştir (Dağlıoğlu, s. 40, 58; Levend, s. 98). Ağâh Sırrı Levend, Şemseddin Sâmî'nin yaptığı tercümenin müsvedde halinde 212 sayfadan oluştuğunu belirtir. Eseri bilim dünyasına ilk defa Şeyyad Hamza ile ilgili bir makalesinde M. Fuad Köprülü tanıtmıştır (bk. bibl.). İlk önemli araştırma ise Memlük Kıpçakçası üzerindeki çalışmalarıyla bilinen Ananiasz Zajackowski'ye aittir ("Note Complementari sulla lessicografia arabo-turca nell'epoca dello Stato Mamelucco", *Estratto dagli Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli, Nouva Serie*, I, Roma 1940, s. 149-162). *et-Tuhfetü'z-zekiyye*'nin tıpkı basımını T. Halasi-Kun gerçekleştirmiştir (*La langue des kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanbul; reproduction photographique*, Budapeşt 1942). Besim Atalay eseri Türkçe'ye çevirerek tıpkı basımıyla birlikte yayımlamış (*et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, İstanbul 1945), bu yayın için T. Halasi-Kun önemli iki eleştiri yazısı yazmıştır (bk. bibl.). Hüseyin Hüsameddin Yasar ve Abdullah Âtîf Tüzüner'in Türkçe çevirileriyle T. Halasi-Kun'un Fransızca ve İngilizce çevirileri henüz neşre edilmemiştir. *et-Tuhfetü'z-zekiyye*'yi Özbekistan'da S. M. Muttalibov Özbekçe olarak yayımlamış (*Attuxfatuz Zakiyatı Fil-lugatiit Turkiya [Türkiy Til (Kıpçok Tili)*

Xakida Hoyöb Tuxfa), Taşkent 1968), bu yayını A. Şükürli değerlendirmiştir (bk. bibl.). Eser üzerinde diğer bir araştırma E. I. Fazilov tarafından yapılmıştır ("Zame'anija o Rukopisi i Jazyke At Tuxfa", *Turcologica K Semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova*, Leningrad 1976). *Tuhfe* E. I. Fazilov ve M. T. Zijaevoj tarafından Rusça neşredilmiştir (*Izskannij Dar Tjurkskomu Jazyku [Grammatičeskij, traktat XIV v. Na arabskom Jazyke]*, Taşkent 1978, E. I. Fazilov ile birlikte). Bu çalışmada eser hakkında geniş bilgi verildikten sonra Rus gramercilik anlayışına göre eserin söz varlığı ve dil bilgisi özellikleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Gülhan et-Türk, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi* adıyla yüksek lisans tezi yapmıştır (2006, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Şemseddin Sami Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934, s. 40-58; Ağâh Sırrı Levend, *Şemseddin Sami*, Ankara 1969, s. 98; Ali Fehmi Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara 1994; R. Ermers, *Arabic Grammars of Turkic*, Leiden 1999; *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* (haz. Müjgân Cunbur v.dğr.), Ankara 1999, s. 234; A. Melek Özyetgin, *Ebû Hayyân: Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Fîl: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara 2001, s. 57-59; Mehmed Fuad Köprülü, "Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit, I. Şejîd Hamza", *KCs.A*, I/3 (1922), s. 183-189; a.m.f., Selçuklular Devrinde Anadolu Şairleri, I: Şeyyad Hamza", *TY*, I/1 (1340/1924), s. 27-33; T. Halasi-Kun, "Die mame-luk-kiptchakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul", *KCs.A*, III/1 (1940), s. 77-83; a.m.f., "Philologica I", *DTCFD*, V/1 (1947), s. 1-37; a.m.f., "Philologica II", a.e., VII/2 (1949), s. 415-465; a.m.f., "Kipchak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian, I", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, I, Lisse 1975, s. 155-210; a.m.f., "Kipchak Turkic Philology X: The At-Tuhfah and Its Author", a.e., V (1985), s. 167-178; Besim Atalay, "Ettuhfet-üz-Zekiyye Çevirmesi'nin Tenkidi Dolayısıyla", *DTCFD*, VI (1948), s. 87-126; A. Şükürli, "Ob Uzbeksom Perevode, At-Tuxfat-uz-Zakiyya fil-Lugat-it Turkiyya", *ST*, I (1970), s. 100-105; Jale Demirci, "Kıpçak Sözlükleri", *Kebikeç*, sy. 6, Ankara 1988, s. 145-151; Paşa Yavuzarslan, "Türk Dilinin Sözcük Tarihi Açısından Önemli Bir Eser: et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fil-Lügati't-Türkiyye", *TDAY Belleten* 2004/1 (2006), s. 153-162.

PAŞA YAVUZARSLAN

TÛL

(الطول)

Ekvatora dik olarak geçtiği ve kutupları birleştirdiği farzedilen boylam
(bk. ARZ).

TÛL-i EMEL

(bk. EMEL).

TULÇA

Romanya'da tarihi bir nehir liman şehri.

Romanya'nın güneydoğusunda Kuzey Dobruca'da, Tuna'nın delta alanına girenken ayrıldığı üç koldan Hızırilyas (Sfantu Gheorghe) kolunun sağ yakasında bir liman şehri olup bugün Tulcea adıyla bilinir. Osmanlı kaynaklarında Tolçı, Tulça, Tulçı şekillerinde yazılır. Şehir Aegyssus adıyla milâttan önce VII. yüzyılda kuruldu. 9-19 yılları arasında bölgeye sürgün edilen Roma şairi Sulmonalı Publius Ovidius Naso'nun *Epistolae ex Ponto* (Karadeniz mektupları) adlı eserine göre ismini Carpyus Aegyssus adlı bir Daçyalı'dan almıştır. Tulça'nın bulunduğu Dobruca bölgesi Augustus zamanında (m.ö. 27 – m.s. 14) doğrudan Roma'nın idaresine girdi. 47'de Moesia vilâyetine bağlandı. İmparator Diocletianus döneminde (285-305) Tomis (Köstence, Constanta) ve Noviodunum ile (İsakçı, İsakça) birlikte Scythia Minor eyaletine katıldı. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesinin ardından Dobruca bölgesi Aegyssus / Tulça dahil olmak üzere Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kaldı. Bu hâkimiyet 602 yılındaki büyük Slav istilâsına kadar sürdü. 681'den sonra XIV. yüzyıla kadarki karışık dönemde sırasıyla Bulgarlar, Bizanslılar, Cenevizliler ve Eflaklar burada egemenlik kurdu. 1419'da Dobruca Osmanlı toprakları içine alındı.

Bir Tuna iskelesi şeklinde 1506'dan itibaren daha çok Tolçı adıyla Osmanlı belgelerinde geçmeye başladı. Şehrin kaderi büyük Tuna nehrine bağlıydı. 1530 yılına doğru Tolçı İskelesi ve köyü Kanûni Sultan Süleyman'ın vezîriâzamı Makbul İbrâhim Paşa'nın haslarına dahildi. Silistre sancağının Hırsova kazasına bağlı olan Tulça bu sırada 167 hâne, elli dokuz mücerret (bekâr), on üç bive ile (dul) dışarıdan gelip geçici olarak burada bulunan elli beş hânedan ibaret nüfusa sahipti. Ayrıca iki hâne Çingene bulunuyordu. Bu rakamlara göre iskele etrafında meydana gelen yerleşme yerinde yaklaşık 1500 kişi oturuyordu. Köy halkı iskele hizmetine görevli olduğu için vergi muafiyetine sahipti. İskele önemli bir geçit yeri idi; çobanlık, ırğatlık yapan gruplar sıkça buradan geçiyor, çoğu defa uzun süre ikamet ediyor-